

Soltan İSGƏNDƏRLİ

Bakı Dövlət Universitetinin

Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının
doktorantı

e-mail: isgenderlisoltan9@gmail.com

<https://doi.org/10.6213/WCMT3281>

DÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINDA APELLYASIYA ORQANININ FƏALİYYƏTİNİN İSLAHATI PROBLEMİ

XÜLASƏ

Hakimlərin müstəqilliyi üçün onların “dəyişilməzliyi” prinsipinin həyata keçirilməsi əhəmiyyətlidir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin hakimləri üçün nəzərdə tutulan (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutu m.13) doqquz illik müddət məsələsi və təkrar seçilmək imkanı arbitrlərin fəaliyyətində onların müstəqilliyi və tərəfsizliyi üçün daha məqbul variant hesab edilə bilər.

Apellyasiya orqanının bir məhkəmə orqanı kimi fəaliyyətinin bərpası ideyası daha çox rəğbət görür. Bu halda Apellyasiya orqanı bütün üzv-dövlətlər tərəfindən arbitraj kimi tanınmış olacaq. Konkret faktları nəzərə alaraq işi Panelə müzakirəyə qaytarmaq üçün Apellyasiya orqanına səlahiyyət vermək daha məntiqlidir. Bu dəyişiklik Apellyasiya orqanının statusunu normal məhkəmə statusuna yaxınlaşdırmış olardı. Mübahisələrin həllində məhkəmə təcrübəsi və ya presedentlərdən istifadə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutunun 38.1(d) və 38.2-ci maddəsinə uyğun olaraq tənzimlənə bilər. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin sonuncu, Statutun 38.2-ci maddəsinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi səlahiyyəti Apellyasiya orqanının arbitrlərinin təfsir (qiymətləndirmə) üzrə fəaliyyətində də istifadə edilə bilər. Apellyasiya orqanı çoxtərəfli danışıqlar vasitəsilə şərhlərin aydınlaşdırılması üçün hüquqi qeyri-müəyyənlik məsələlərini DTT-nin müvafiq komitələrinə göndərə bilər.

Açar sözlər: Dünya Ticarət Təşkilatı, Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş, mübahisələrin həlli mexanizmi, Apellyasiya orqanı

Dünya Ticarət Təşkilatının (DTT) beynəlxalq ticarət üçün gətirdiyi ən əhəmiyyətli üstünlüklərdən biri onun struktur həlqəsi kimi fəaliyyət göstərən mübahisələrin həlli mexanizmidir. Beynəlxalq ticarət sistemində DTT-nin beynəlxalq ticarət mübahisələrinin həll mexanizmi ən müvəffəqiyyətli addımlardan biri hesab edilə bilər. Lakin uğurlu sistem və ya mexanizm günümüzdə müxtəlif səbəblərdən ticarət əlaqələrini effektiv olaraq idarə edə və ya mübahisələri həll edə bilmir. Əsas səbəblərdən biri kimi şübhəsiz ki, dünyadakı bəzi fəvqəldövlətlərin iqtisadi maraqlarının dəyişməsidir.

DTT-nin ticarət mübahisələrinin həll mexanizmi Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT (1947)) qeyri-səmərəli həll mexanizminin islahatı ilə meydana gəlmişdir. GATT-DTT-nin əsas təsisçi-

si olan Amerika Birləşmiş Ştatları müasir dövrdə Çinin, Hindistanın, Yaponiyanın və digər dövlətlərin iqtisadi gücünə rəqabətdə uduzmağa başladığı üçün fərqli, qeyri-konstruktiv yollara əl atmağa başlayıb. Bu da özünün mənfi təsirini bütün dünya iqtisadiyyatında göstərir. Siyasi maraqların iqtisadi əlaqələrə təsiri gücləndikcə daha çox mübahisə mövzusu meydana gəlir. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Çin, Avropa və digər dövlətlərin mallarına üzvlük mərhələsinin protokol razılaşmasını pozaraq yeni rüsumlar tətbiq etməsi ilə DTT hüququnun pozulması daha geniş səviyyədə özünü göstərməkdədir.

Yeni iqtisadi güc mərkəzlərinin meydana gəlməsi, qlobal iqtisadi konyukturun dəyişməsi bəzən də mövcud həll sisteminə qarşı əsassız arqumentləri də meydana gətirir. Bunun üçün də DTT-nin monitoring və mübahisələrin həllində

yeni müzakirələrə zərurət yaranıb. DTT-nin mübahisələrin həllinin yenilənməsi üzrə müzakirələr 2018-2019-cu ildən başlasa da təəssüflər olsun ki, hər hansı bir nəticə əldə edilməmişdir.

2019-cu ildən başlayaraq ABŞ DTT sisteminə mübahisələrin əsas həlli mərhələlərindən biri kimi Apelyasiya orqanının (*Appellate Body*) fəaliyyətini dayandırmışdır. Apelyasiya orqanında yaranmış vakant yerlərə yeni arbitrlərin seçilməsi ABŞ tərəfindən təmin edilməmişdir. Hal-hazırda DTT normalarının, o cümlədən mübahisələrin həlli mexanizminin effektiv çalışmamasındakı əsas səbəblərdən biri Çin - ABŞ rəqabətində bu dövlətlərin “milli” maraqlarının toqquşmasıdır. ABŞ antidempinq, kompensasiya və xüsusi qoruyucu tədbirləri əsassız olaraq tətbiq etməkdədir. DTT-də ABŞ-a qarşı qaldırılan mübahisələrin üçdə ikisi məhz bu problemlə bağlıdır [4].

ABŞ-nin fəal surətdə istifadə etdiyi daxili bazarın qorunması tədbirləri (qoruyucu tədbirlərin əsası konkret normalarla – QATT-nin VI, XII, XVIII, XIX, XX, XXI maddələrlə məhdudlaşdırıldığı halda) qanunsuz subsidiya təsiri yaratmaqdadır. Nəticə etibarilə ən çox iddia da bu dövlətə qarşı verildiyindən və mübahisələrdə ABŞ-nin uduzması Apellyasiya orqanının fəaliyyətinin ABŞ tərəfindən dayandırmasını da təşviq etmişdir. Apellyasiya orqanında vakant arbitr vəzifəsinə təyinatın dayandırılması 2016-cı ildə ABŞ prezident (Obama) administrasiyasının Cənubi Koreyadan Apellyasiya orqanına hakim Seung Wha Chang-ın yenidən təyin olunmasına maneçilik törətməsinə təsədüf edir. ABŞ hesab edir ki, Cənubi Koreyadan olan hakim öz mandatı çərçivəsində hərəkət etməmişdir. ABŞ-nin arqumenti ondan ibarət olub ki, arbitrlər öz səlahiyyətlərini aşır (“hakimlər hakimlikdən çox hakimlik edirlər”) və müəyyən edilmiş vaxta əməl etməirlər [6].

Ümumi halda Münsiflərin və ya Panelin baxdığı məsələ ilə razılaşmadığı və DTT hüququnun digər sazişlərinə aid iştirakçı dövlətlərin davranışı üzrə faktlar olmadığı halda Apellyasiya orqanı qərarı ləğv etmək məcburiyyətində qalır və mübahisə həll edilməmiş olur [11]. Lakin bu qeyri-effektli vəziyyətdən çıxış yolu kimi prosesin tamamlanması (*completion*) mexanizmi seçilmişdi. Məlum olduğu kimi Apellyasiya orqanı Münsif-

lərə (Panelə) təqdim edilən, ancaq həmin qurum tərəfindən qiymətləndirilməyən DTT hüququnun bütün bəyan edilən müddəaları üzrə hüquqi qiymətləndirməni həyata keçirir [10, s.24; 12].

Mübahisələrin həllinin prosedur və qaydalarının tənzimlənməsi üzrə Anlaşmanın (*Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes*) 17.6-cı maddəsinə görə Apellyasiya orqanı yalnız Münsiflər qrupunun (Panelin) hüququn təfsiri və hüquq məsələləri üzrə mövqeyinə baxa bilər. Apellyasiya orqanı Münsiflər qrupunun (Panelin) müəyyən etdiyi faktları yenidən mahiyyəti üzrə qiymətləndirə bilməz. Yəni ona faktiki imkanı da yoxdur. Lakin mübahisənin həlli zamanı fakt ilə hüquq arasında incə həddi doğru müəyyən etmək də problemə çevrilə bilər. Məsələn, bu və ya digər mal və ya xidmətin “analoji” və ya “oxşar” olmasını müəyyən etmək kimi ikili vəzifə meydana gələ bilər. Anlaşmaya görə bu problem təfsir məsələsi olduğu üçün Münsiflərin qərarına da Apellyasiya orqanında yenidən baxıla bilər.

ABŞ-nin mövqeyinə görə Apellyasiya orqanı müstəqil olaraq pozuntu ilə bağlı faktları müəyyən edə bilməz. Bu qurum yalnız Paneldə baxılan zaman, artıq müəyyən edilmiş faktla fəaliyyətini məhdudlaşdırmalıdır. Ümumi halda Münsiflər qrupu yalnız ona təqdim edilən pozuntu ilə bağlı səlahiyyətlidir. Apellyasiya orqanı isə Münsiflər qrupundan fərqli olaraq qiymətləndirməni (təfsiri) DTT hüququna uyğun olaraq həyata keçirməlidir. Belə bir tələb ümumi (beynəlxalq) hüquq qaydasıdır. Bu qaydaya uyğun olaraq “Ton balığı ilə ticarətin məhdudlaşdırılması üzrə ABŞ-a qarşı” işdə Apellyasiya orqanı “beynəlxalq standart” anlayışında yeni mövqə ifadə edir. Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin 1-ci Əlavəsinin giriş hissəsindəki “standart” anlayışını təhlil edərkən qeyd edir ki, Sazişin 1-ci Əlavəsindəki tərifi ISO/MEC 2-1991 Prinsiplərinin 6-cı redaksiyasında təsbit edilən tərifi fərqlidir. Beynəlxalq müqavilə olması səbəbindən Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin 1-ci Əlavəsindəki “standart” hüquqi əhəmiyyət baxımından daha üstündür (*United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products. WT/DS38149/Rev.1*) [12].

Apellyasiya orqanın özünün qərarlarında beynəlxalq standart kimi qəbul edilməli texniki normaları da müəyyən etməyə çalışması ABŞ tərəfindən etirazla qarşılanmışdır. 2008-ci ildə ABŞ-yə qarşı Meksikanın şikayəti ilə başlayan və 2018-ci ildə Mübahisələrin Həlli Orqanının Apellyasiya orqanın hesabatına uyğun qəbul etdiyi aktda qeyd edilir ki, Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin 2.4-cü maddəsinə görə, əgər texniki rəqlamentə zərurət yaranarsa və müvafiq beynəlxalq standartlar mövcuddursa üzv-dövlətlər onlardan özlərinin texniki rəqlamentlərinin əsası kimi istifadə edə bilərlər.

ABŞ-nin “Delfinlərin müdafiəsi üzrə istehlakçılar üçün informasiya haqqında” (1990) Qanunu bir tərəfdən QATT-nin XX maddəsinə uyğun olaraq delfinlərin qorunması üzrə standartları təsis etmiş, eyni zamanda dəniz məməliləri ilə ticarəti də məhdudlaşdırırdı. Apellyasiya orqanı bildirir ki, “beynəlxalq standart” müəyyən edilərkən əsas meyar olaraq əlavə prosedur tələblər irəli sürülə bilər, bu standartı qəbul edən orqanın səlahiyyətindən irəli gəlir. Bu təfsir qaydası ABŞ-nin Panelin qərarına etiraz üçün də əsas olmuşdu (United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products. WT/DS38149/Rev.1) [12].

“Beynəlxalq standart”lara hüquqi əhəmiyyət vermək üzrə mövqeyinə etiraz edildikdən sonra Apellyasiya orqanı beynəlxalq standartın təsis edilməsi üzrə səlahiyyətli orqanın anlayışını əsaslandırmağa çalışmışdır. Yenə də öncə ifadə etdiyimiz işdə [12] Apellyasiya orqanı Ticarətdə texniki maneələr üzrə Sazişin 1.2 Əlavəsinə əsaslanaraq qeyd edir ki, “orqan” ISO/MEC 2-1991 Prinsiplərində ifadə edilən “standartlaşdırma orqanı”dır və bu mənada Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin Əlavəsində nəzərdə tutulan tələblər (orqanın standartlaşdırma üzrə tanınması və həmin təşkilatın üzv-dövlətlərin standartlaşdırma orqanı üçün üzvlüyə açıq olması) təmin edilmişdir. Bu tələb Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin Əlavəsində də ifadə edilir [12]. Apellyasiya orqanı “standartlaşdırma orqanı üçün üzvlüyə açıq olması” tələbini Panelin qərarını ləğv edərkən də qeyd etmişdir. Panel tərəfindən AIDCP-nin “standartlaşdırma üzrə beynəlxalq orqan” ki-

mi tanınmasını yanlış hesab etmişdir. AIDCP-də üzvlüyün qapalı olması, Panelin bu Təşkilatın “delfinlər üçün təhlükəsizdir” sertifikatını seçməsinə düzgün hesab etməməsi [12] bu yolla Apellyasiya orqanı özünün fəaliyyətində doğru olaraq məhkəmə hakimiyyəti kimi çıxış etmişdir. Apellyasiya orqanı özünün fəaliyyətində məlum təfsir metodlarından istifadə etmişdir.

Təfsir müvəffəqiyyətli hüquq yaradıcılığı və hüquq tətbiq etmənin əsas şərtlərindən biridir. Məsələn, sistemli qiymətləndirmə fərqli hüquq normalarının, bütöv bir qanunun və ya onun ayrı-ayrı müddələrinin təhlilində istifadə edilir [2, s.616]. Müqavilələr hüququ üzrə 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 31-33-cü maddələrinə görə təfsir müqavilə üzrə bütün halların nəzərə alınmasını tələb edir. Apellyasiya orqanı da Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 31-ci maddəsinin 3(c) bəndində qeyd edildiyi kimi mübahisənin həlli zamanı subyektiv yanaşmaya, “iştirakçılara” diqqət etmək məcburiyyətindədir. 1969-cu il Vyana Konvensiyası (m.31.3(c)) iştirakçılara istinad edərkən hər hansı bir müqavilənin, həmçinin DTT hüququnun, onun təsis müqaviləsinin bütün iştirakçılarını nəzərdə tutur. Apellyasiya orqanı “iştirakçı” anlayışını müəyyən edərkən qeyd edir ki, “müqavilənin təfsirində məqsəd tərəflərin ümumi məramını müəyyən etmək təşkil edir” [5].

Apellyasiya orqanı mübahisələrin həlli zamanı yalnız pozuntu faktı üzrə Panelin baxdığı müqaviləyə deyil, DTT hüququ çərçivəsində fəaliyyətdə olan hüquqi rejimi nəzərə almaq məcburiyyətindədir. Apellyasiya orqanı Anlaşmanın 3.2-ci maddəsində ifadə edilən “beynəlxalq ümumi hüquqda adət halı almış təfsir qaydalarına” uyğun olaraq sazişlərə aydınlıq gətirir.

Sistəmlilik, səmərəlilik, tarixilik, müqayisəlilik, autentiklik və digər təfsir üsulları vicdanlılıq, normanın kontekst, məqsəd və obyekt istiqaməti ilə əlaqədar prinsiplər [1, s.82] Apellyasiya orqanın fəaliyyəti üçün də xarakterikdir. Apellyasiya orqanı təqdim edilən mübahisənin həlli zamanı, özünün təfsirlərindəki kompleksli yanaşma prinsipi ilə DTT hüququnun inkişafını da təmin edib. Apellyasiya orqanı normaların təfsirində, beynəlxalq məhkəmə təcrübəsini də nəzərə alır.

ABŞ-nin etirazlarından birini də DTT hüququnun inkişafı üzrə Apellyasiya orqanın presedentləri təşkil edir. Apellyasiya orqanın presedentlərinin onun qiymətləndirmə səlahiyyətindən meydana gəlib. Apellyasiya orqanının mübahisə yaradan və presedent xarakterli qərarlarından biri də “*Peru Avropa Birliyinə qarşı - “Sardin ticarət adı” (2002)*) işində qəbul edilib. Apellyasiya orqanı Avropa Birliyinin “beynəlxalq standart” terminini qəbul etmir. Eyni zamanda bu adın digər növlərə (məsələn, Sardinops sadax, alıcıları yanıltmaq üçün həmçinin “X sardin – mənşə ölkəsi”nə) münasibətdə istifadəsini mümkün edir [80].

Apellyasiya orqanı qeyd edir ki, AB reqlamenti “Sardinops sadax” anlayışını (Ərzaq məhsulları üzrə Komissiyanın (Codex Alimentarius) Codex standartı 94 müstəqil “sardini” adı ilə Sardina pilchordus Walbaum-a aid olduğundan) təsbit etmədiyi üçün AB reqlamentində Sardinops sadax-a münasibətdə məhdudiyətlə əlaqəsi yoxdur. Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin 2.4-cü maddəsinə görə Codex standartı 94 “beynəlxalq standartlara uyğundur”. Apellyasiya orqanı Panelin də gəldiyi nəticəni qüvvədə saxlayaraq özünün “*AB – Hormonlar*” işinə istinad edir. Apellyasiya orqanı Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişin 2.4-cü maddəsinə və həmin Sazişin 1-ci Əlavəsinin 1.1-ci maddəsində ifadə edilən texniki standartı müəyyən edərək qeyd edir ki, Sazişin 2.4-cü maddəsi texniki reqlamentlərə tətbiq edilir. Lakin digər nəticə “*Peru Avropa Birliyinə qarşı - “Sardin ticarət adı” (2002)*) (konsensus əsasında qəbul edilməyən beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatının normativinin Ticarətə texniki maneələr üzrə Sazişə uyğun olaraq beynəlxalq standart kimi qəbul edilə bilməsi) mübahisəli olmuşdur.

İnkişaf etməkdə olan dövlətlərə görə Apellyasiya orqanı özünün qərarı ilə DTT üzvlərinin hüquq və vəzifələrinə münasibətdə yeni norma yaratması üzrə mövqə ABŞ-nin da bu sahədəki arqumentini gücləndirmişdir. Apellyasiya orqanı DTT üzvlərinin hüquq və vəzifələrinə münasibətdə yeni norma yaradıcılığı prosesinə Kanadanın şikayətçi olduğu “*Avropa Birliyi – Asbest*” işində (European Communities – Measures Affecting

Asbestos and Asbestos Containing Products. AB2000-11. WT/DS135/AB/R) də daxil olmuşdur. Lakin bu bir təfsir məsələsidir və müəyyən prosedur qaydasında həyata keçirilib.

Apellyasiya orqanın fəaliyyəti müəyyən bir hüquqi əsasə dayanır. Məlum olduğu kimi digər həll orqanlarının fəaliyyət əsasına uyğun olaraq Apellyasiya orqanı özü tərəfindən hazırlanmış və Mübahisələrin Həlli Orqanı tərəfindən təsdiqlənmiş Reqlament əsasında fəaliyyət göstərir. ABŞ-nin mövqeyinə görə Apellyasiya orqanının Reqlamenti DTT üzv dövlətlərinin ümumi iradəsini əks etdirmir.

Apellyasiya orqanının Reqlamenti digər DTT hüququna aid sazişlər kimi dövlətlər tərəfindən müqavilə formasında qəbul edilməmişdir. Ümumi konsensus qərarı ilə qəbul edilmədiyi üçün bu Reqlament legitim sayılmır, arbitrlərin səlahiyyətləri də onlar tərəfindən mənimsəmə kimi ifadə edilir. Bu arqument mübahisəli sayıla bilər. Bu sahədə ABŞ-nin mövqeyinin əksində praktika mövcuddur. Məsələn, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Reqlamenti də Məhkəmənin özü tərəfindən hazırlanıb və qəbul edilib (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutu m.30). Bu praktika baxmayaraq ABŞ-nin mövqeyini qəbul edərək “DTT hüququndakı bu boşluğun” həlli istiqamətində müəyyən təkliflər irəli sürülməkdədir. Məsələn, konsensus qaydasında Mərakeş təsis aktının 2-ci Əlavəsi kimi qəbul edilən [13] Mübahisələrin həllinin prosedur və qaydalarının tənzimlənməsi üzrə Anlaşmaya (Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes) (Anlaşma) yeni protokol qəbul etməklə Apellyasiya orqanının Reqlamentinin qəbul edilməsi qeyd edilə bilər.

Apellyasiya orqanının fəaliyyətində digər problem verilən çoxsaylı şikayətlərlə onun yüklənməsi olmuşdur. Şikayətlərə baxış müddətinin uzanması ilə iddiaçı dövlətlərin hüquqlarının pozulması xarakterik hal kimi meydana gəlmişdir. İş yükü çox olduqda yeddi arbitrdən üçünün şikayətə baxması ilə prosessual müddətlər uzanır və iddiaçıların “kompensasiya” almaq hüququ gecikdirilməklə pozulmuş olur. Apellyasiya orqanının fəaliyyətinin dayandırılmasından çox əvvəl də bu məsələnin həlli istiqamətində təkliflər edi-

lib. Əsas təkliflərdən biri Anlaşmaya uzun-uzadı dəyişiklik etmədən Mübahisələrin Həlli Orqanının qərarı ilə Apellyasiya orqanının arbitrlərinin sayının artırılmasıdır. Bu yolla müvafiq mexanizmin işləkliyinin təkmilləşdirilməsi təklifi [9] məqbul sayıla bilər. Bu arqumentin lehinə qeyd etməliyik ki, beynəlxalq məhkəmə və tribunalların arbitrlərinin sayı Apellyasiya orqanının arbitrlərinin sayından fərqli qayda da çoxdur.

Apellyasiya orqanının arbitrlərinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən faktorlardan biri onların fəaliyyət müddətinin dörd illə müəyyən edilməsi olmuşdur. Hakimlərin müstəqilliyi üçün onların "dəyişilməzliyi" prinsipinin həyata keçirilməsi əhəmiyyətlidir. Dörd illik müddət onların təsir altına düşməsinə istisna etmir. Arbitrlərin dörd illik müddətdə seçilməsi və növbəti dəfə bir daha dörd illik müddətdə seçilə bilməsi də asılılıq yaradan və onların tərəfsizliyinə təsir edəcək faktorlardan sayılmalıdır. Xüsusən də arbitrlərin növbəti seçim müddəti onlar tərəfindən inkişaf etmiş dövlətlərin lehinə qərarların qəbul edilməsi ilə təşviq edilmiş ola bilər. Bu problemin həlli məqsədi ilə bəzi müəlliflər tərəfindən fəaliyyət müddətinin səkkiz ilə qədər uzadılması və yenidən seçim prosesinin avtomatik tətbiqi təklif edilir. Hesab edirik ki, universal qurum kimi BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin hakimləri üçün nəzərdə tutulan müddət məsələsi daha praktik ola bilər (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutu m.13). Doqquz illik və təkrar seçilmək imkanı arbitrlərin fəaliyyətində onların müstəqilliyi və tərəfsizliyi üçün daha məqbul variant hesab edilə bilər.

Beynəlxalq ticarət münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində mübahisələrin həlli xüsusi element kimi çıxış etdiyindən onun tənzimlənməsi də qaçılmaz prosesdir. Bu mənada DTT hüququna aid sazişlərdən meydana gələn mübahisələrin həlli istiqamətində üzv-dövlətlər arasında fərqli yanaşmalar irəli sürülməkdədir. Əsas yanaşmalardan biri arbitraj sisteminə keçid üzrə təklifdir. Hazırda Aİ üzv-dövlətlərinin üstünlük təşkil etdiyi bir sıra dövlətlər tərəfindən Apellyasiya orqanının fəaliyyətsizliyindən qaynaqlanan problemlərin həlli istiqamətində müvafiq tədbirlər görülməkdədir. 2020-ci ildə Aİ-nin rəhbərlik etdiyi bir qrup (16 DTT üzvü) dövlət DTT qaydalarına

əsaslı, funksional xarakterli mübahisələrin həlli sistemini saxlamaq məqsədilə Çoxtərəfli Müvəqqəti Apellyasiya Arbitraj Razılaşmasını (Multi Party Interim Appeal Arbitration Arrangement - MPIA) qəbul edərək yeni sistemi işə salmışlar.

1969-cu il Müqavilələr hüququ üzrə Vyana Konvensiyasına uyğun olaraq MPIA yalnız iştirakçı dövlətlərə şamil edilir. MPIA Apellyasiya orqanının fəaliyyətinin bərpa edilməsinə qədər qüvvədə qalmalıdır. Hər bir mübahisə üzrə MPIA-ya müraciət Mübahisələrin Həlli Orqanı vasitəsilə həyata keçirilir. MPIA apellyasiya mexanizmi Anlaşmanın 25-ci maddəsinə uyğun fəaliyyətə keçirilir.

MPIA Apellyasiya orqanının təcrübə və prosedurlarını nəzərdə tutur. Əlavə olaraq MPIA həll mexanizminin funksional təyinatı arbitraj prosesini müəyyən edilmiş apellyasiya prosesinə mümkün qədər yaxınlaşdırmaqdır. Eyni zamanda arbitrlərin hesabat səhifələrinin sayını, tələb edilən dinləmələrin zaman uzunluğunu və sayını məhdudlaşdırmaq üzrə qərar verə bilər [8].

Anlaşmanın 25.1-ci maddəsinə görə, mübahisələrin həlli vasitəsi kimi tezləşdirilmiş arbitraj hər iki tərəfin müəyyən etdiyi məsələlərə aid mübahisələrin həllini yüngülləşdirməyə xidmət edir. Anlaşmanın 25.2 maddəsinə görə arbitraj qarşılıqlı razılığa əsaslanmaqla onun realizə proseduru da əhatə edir. Anlaşmanın 25.3-cü maddəsinə uyğun olaraq ifadə edilən qarşılıqlı razılıq arbitraj qərarının məcburiliyinə də şamil edilir. Tərəflər arbitraja müraciət etdiyi halda onun qərarı məcburi olur və uyğun olaraq mutatis mutandis (m.25.4) əks-tədbirlər və ya güzəştlərin dayandırılması təmin edilir.

Anlaşmanın 25.1 maddəsindən də məlum olur ki, üzv-dövlətlər MPIA-nı da DTT sistemində təsis ediblər. MPIA mexanizmi beynəlxalq arbitraj konsepsiyasından uzaqlaşdırılmışdır. Mübahisə tərəfləri MPIA-nın iştirakçısı olduğu halda Mübahisələrin Həlli Orqanına ortaq bəyanat verməklə mübahisənin həllinə başlayırlar. Anlaşmanın 25-ci maddəsinin məzmunundan belə bir nəticə yaranır ki, arbitraj müəyyən edildiyi halda DTT hüququndan meydana gələn istənilən mübahisəyə baxa bilər. Anlaşmanın 25.3 maddəsinə görə "...arbitraj haqqında qərar Mübahisələrin Həlli

Orqanına və Şuraya və ya müvafiq Saziş üzrə Komitəyə bildirilməlidir. İstənilən üzv-dövlət də istənilən əlaqəli məsələni burada qaldıra bilər.

Qoşulmaq üçün DTT-nin bütün üzvlərinə açıq olsa da, bu günə qədər yalnız 53 ölkə, eləcə də Aİ-nin 27 üzv dövləti MPIA mexanizmini tanımışdır. DTT-nin 164 üzvünün əksəriyyəti, o cümlədən nəhəng iqtisadi güclər (məsələn, ABŞ, İndoneziya, Hindistan və s.) MPIA mexanizmdən kənar qalır. Bu hal da onun aqibətini qeyri-müəyyən edir.

MPIA mexanizmində ilk mübahisələr “Əzcəçiliq məhsullarının istehsalı, idxalı və satışına dair bəzi tədbirlər üzrə - DS583 Türkiyə”, “Belçika, Almaniya və Hollandiyadan dondurulmuş kartof qızartmalarına anti-dempinq vergiləri – DS591 Kolumbiya” işi üzrə qərarlar 2022-ci ildə verilib. Digər DTT üzv-dövlətləri də mübahisə tərəfləri kimi MPIA çərçivəsində mübahisələrini davam etdirirlər. DTT mübahisələrində apellyasiya orqanı kimi təqdim edilən MPIA iki səviyyəli məhkəmə nəzarəti sisteminə yaxınlaşdırılmaqdadır.

Digər təklif və yaxud yanaşma Apellyasiya orqanının bir məhkəmə orqanı kimi fəaliyyətinin bərpa edilməsidir. Apellyasiya orqanının fəaliyyətinin məhkəmə orqanı kimi bərpası ideyası daha çox rəğbət görür. Bu halda Apellyasiya orqanı bütün üzv-dövlətlər tərəfindən arbitraj kimi tanınmış olacaq. Həm beynəlxalq, həm də dövlət-daxili hüquqa görə apellyasiya şikayəti bir qayda olaraq ikinci məhkəmə instansiyası tərəfindən birinci instansiya məhkəməsinin qərarının ləğvi və ya dəyişdirilməsi (məsələn, AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin 357.1-ci maddəsi) üçün verilir. Anlaşmanın 17.13-cü maddəsinə görə Apellyasiya orqanı təyinatına uyğun olaraq Münsiflər qrupunun (Panelin) hüquqi mövqeyini qüvvədə saxlaya, dəyişdirə və ya ləğv edə bilər.

DTT-də mübahisələrin həlli sisteminin öncədən də bir sıra prosesual qüsurları olmuşdur. Onlardan biri də ondan ibarətdir ki, beynəlxalq və milli məhkəmə mexanizmlərindən fərqli olaraq hüquqi qiymətləndirmə üçün zəruri olan faktiki nəticələrin əldə edilməsi məqsədi ilə Apellyasiya orqanının baxdığı işi ilkin təhqiqata göndərmək səlahiyyəti yoxdur. Bu halda Apellyasiya orqanı işə mahiyyəti üzrə də baxa bilməməsi və

müvafiq faktların olmaması səbəbindən hüquqi qiymətləndirməni yekunlaşdırma bilmədiyi qənaətinə gəlir. Nəticədə mübahisə həll edilməmiş qalır. Ədəbiyyatda irəli sürülən təklifi [3] biz də dəstəkləyirik ki, konkret faktları nəzərə alaraq işi Panelə müzakirəyə qaytarmaq üçün Apellyasiya orqanına səlahiyyət vermək daha məntiqlidir. Bu dəyişiklik Apellyasiya orqanının statusunu normal məhkəmə statusuna yaxınlaşdırmış olardı.

Apellyasiya orqanının fəaliyyətinin bərpası DTT hüququna uyğun olmalıdır. Əsaslı dəyişikliklər konsensus yolu ilə, bütün üzv-dövlətlərin iştirakı ilə effektiv ola bilər. Apellyasiya orqanının fəaliyyəti hər bir halda islahata tabe tutulmalıdır. Apellyasiya orqanında bloklanmaya qədər bitirilməmiş çox sayda müraciətlərin olması, daha sonra, yəni fəaliyyətinin dayandırılmasından sonra yığılmış şikayətlər ciddi dəyişiklərin edilməsini tələb edir.

Beləliklə, ilk növbədə əsas problemlərdən biri arbitrlərin sayının artırılmasıdır. Hər hansı bir arbitrə düşən işlərin sayı müəyyən bir limiti keçdiyi halda əlavə işə cəlb etmə imkanının normativ qaydada tənzimlənməsi təmin edilməlidir. Dünya ticarətinin genişlənməsi fonunda mübahisələrin və apellyasiya şikayətlərinin də sayının artması qaçılmazdır. Belə olduğu halda arbitrlərin sayının artırılması zəruri tədbir kimi meydana gəlir.

Müraciətlərə baxılması prosesinin səmərəliliyi üçün MPIA-da nəzərdə tutulmuş tədbirlər sistemləşdirilə və ya birləşdirilə bilər. Arbitrlərə hesabatlar üçün tələb olunan dinləmələrin uzunluğu və sayı və s. üzrə məhdudiyətlərin, vaxt məhdudiyətlərinin müəyyən edilməsi, işin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər sübut olmadıqda müzakirə edilən məsələlərə baxılmasının istisna edilməsi üzrə qərar qəbul etmək imkanının verilməsi nəzərdə tutula bilər.

Mübahisələrin həllində müəyyən bir məhkəmə təcrübəsinin, presedentlərin formalaşdırılması və ondan istifadə edilməsi əhəmiyyətli ola bilər. Əvvəlki mübahisələrə dair qərarlardan əsas kimi deyil, məsləhət dəstəyi kimi istifadə edilə bilər. Mübahisələrin həllində məhkəmə təcrübəsi və ya presedentlərdən istifadə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutununun 38.1(d) (59-cu maddədə ifadə edilən qeyd-şərtə...) və 38.2-ci maddəsi

nə uyğun olaraq (...əgər tərəflər razıdırsa, bu qayda Məhkəmənin səlahiyyətini məhdudlaşdırmır ki, işi ex aequo et bono əsasında həll etsin) tənzimlənə bilər.

BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin sonuncu, Statutun 38.2-ci maddəsinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi səlahiyyəti Apellyasiya orqanının arbitrlərinin təfsir (qiymətləndirmə) üzrə fəaliyyətində də istifadə edilə bilər. Başqa bir hal da mümkündür. Müraciətlərə baxılarkən müqavilələrin ayrı-ayrı müddələrinin təfsirində çətinliklərin yaranması halında yeni şərtlər yalnız DTT Nazirlər Konfransı və Baş Şura tərəfindən qəbul edilə bilər. Lakin burada da mövcud qaydalarla arbitrlərin məsələni bu qurumlara yönəltmək imkanını nəzərdə tutmur. Apellyasiya orqanı çoxtə-

rəfli danışıqlar vasitəsilə şərtlərin aydınlaşdırılması üçün hüquqi qeyri-müəyyənlik məsələlərini DTT-nin müvafiq komitələrinə göndərə bilər [7]. Məsələn, Apellyasiya orqanı özünün fəaliyyətində Ticarətə texniki maneələr üzrə Saziş üzrə Komitənin (Komitənin “beynəlxalq standartların, başlanğıc və tövsiyələrin inkişaf prinsipləri üzrə”) qərarını nəzərə almışdır.

Anlaşmanın 25.3 maddəsinə görə “...arbitraj haqqında qərar Mübahisələrin Həlli Orqanına və Şuraya və ya müvafiq Saziş üzrə Komitəyə bildirilməlidir”. Anlaşmanın 25-ci maddəsinə dəyişikliklə istənilən əlaqəli məsələnin şərhini üçün Apellyasiya orqanının onlara müraciət imkanı nəzərdə tutula bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Венская Конвенция о праве международных договоров. Комментарий. / Сост. и автор комментариев А. Н. Талалаев, Н В. Захарова М., Юрид. лит. -1997, -336с.
2. Марченко М. Н. Теория государства и права. 2-ое изд. М.: ТК Велби, Издательство проспект, - 2004, -648 с.
3. Arie Reich, The effectiveness of the WTO dispute settlement system: A statistical analysis, LAW 2017/11 Department of Law, 2017, URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2997094
4. Bown C.P., Keynes S. Why Trump shot the Sheriffs: The end of WTO dispute settlement 1.0. Journal of Policy Modeling. The Society for Policy Modeling. 2020. Vol. 42. No. 4. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/why-trump-shot-sheriffs-end-wto-dispute-settlement-10>
5. European Communities & Certain Member States – Large Civil Aircraft. WT/DS316/AB/R <http://www.wto.org>
6. Lighthizer R.E. Report on The Appellate Body of The World Trade Organization Office of the United States Trade Representative // Office of the United States Trade Representative. -2020. URL: https://ustr.gov/sites/default/files/Report_on_the_Appellate_Body_of_the_World_Trade_Organization.pdf
7. Payosova T., Hufbauer G.C., Schott J.J. The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures. Policy Brief. 2018. URL: <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/dispute-settlement-crisis-world-trade-organization-causes-and-cures>
8. Starshinova O. Is the MPIA a Solution to the WTO Appellate Body Crisis?. Journal of World Trade. 2021. Vol. 55. N 5. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2023/04/I.-Olga-STARSHINOVA-Is-the-MPIA-a-Solution-to-the-WTO-Appellate-Body-Crisis_.pdf
9. The Hon John Lockhart Ao Qc and Tania Voon. Rewieving Appellate Review in the WTO Dispute Settlement System. Melbourne Journal of International Law. 2005. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/MelbJIL/2005/17.html>
10. WTO Appellate Body. Canada – Certain Measures Concerning Periodicals. Report of 30 June 1997. WT/DS31/AB/R. P. 24
11. WTO Appellate Body. Korea – Definite Safeguard Measure on Import of Certain Dairy Products. Report of 14 December 1999. WT/DS98/AB/R. § 92.
12. WTO Appellate Body. United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. Report of 12 October 1998. WT/DS58/AB/R. § 124 Статья 21.1 ПОПППС.; United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products. WT/DS38149/Rev.1.
13. WTO Dispute settlement: legal text. <https://www.wto.org>

Солтан ИСКЕНДЕРЛИ

**ПРОБЛЕМА РЕФОРМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АПЕЛЛЯЦИОННОГО ОРГАНА
ВО ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ****РЕЗЮМЕ**

Для обеспечения независимости судей важно реализовать принцип их «несменяемости». Девятилетний срок полномочий судей Международного Суда ООН (статья 13 Статута Международного Суда ООН) и возможность их повторного избрания могут рассматриваться как более приемлемый вариант для обеспечения независимости и беспристрастности арбитров.

Идея восстановления Апелляционного органа как судебного органа получает большее одобрение. В этом случае Апелляционный орган будет признан всеми государствами-членами как форма арбитража. Учитывая конкретные факты, более целесообразно наделить Апелляционный орган полномочиями возвращать дело на рассмотрение Панели. Такое изменение приблизит статус Апелляционного органа к статусу полноценного судебного органа.

Использование судебной практики и прецедентов в разрешении споров может регулироваться в соответствии с пунктами 38.1(d) и 38.2 Статута Международного Суда ООН. Полномочия, реализуемые Международным Судом ООН в соответствии с последним, пунктом 38.2 Статута, также могут быть применены в интерпретационной (оценочной) деятельности арбитров Апелляционного органа. Апелляционный орган может направлять вопросы правовой неопределенности в соответствующие комитеты ВТО для разъяснения толкований в рамках многосторонних переговоров.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, ГАТТ, Механизм разрешения споров, Апелляционный орган

Soltan ISGANDARLI

**THE PROBLEM OF REFORMING THE FUNCTIONING OF THE APPELLATE
BODY IN THE WORLD TRADE ORGANIZATION****SUMMARY**

The implementation of the principle of "irremovability" is crucial for the independence of judges. The nine-year term and the possibility of reappointment, as provided for judges of the UN International Court of Justice (Article 13 of the Statute of the International Court of Justice), can be considered a more appropriate option for ensuring the independence and impartiality of arbitrators.

The idea of restoring the Appellate Body as a judicial organ is gaining more support. In this case, the Appellate Body would be recognized as an arbitral body by all member states. Granting the Appellate Body the authority to refer cases back to the Panel for further discussion, based on specific facts, seems more logical. This change would bring the status of the Appellate Body closer to that of a regular court. The use of judicial experience or precedents in dispute resolution could be regulated in accordance with Articles 38.1(d) and 38.2 of the Statute of the UN International Court of Justice. The authority exercised by the UN International Court of Justice under Article 38.2 of its Statute could also be applied in the interpretation (assessment) activities of the Appellate Body arbitrators.

Through multilateral negotiations, the Appellate Body could refer issues of legal uncertainty to the relevant committees of the WTO for clarification of interpretations.

Key words: World Trade Organization, General Agreement on Tariffs and Trade, Dispute Settlement mechanism, Appellate body